

HERMENEUTIKAI FÜZETEK 7. Sorozatszerkesztő: Fabiny Tibor

Válogatta és szerkesztette:

Fabiny Tibor

Fordította:

Lukács Ilona

Lektorálta:

Fabiny Tibor és Lukács Tamás

Második, változatlan utányomás

A fordítások az alábbi kiadások alapján készültek:

Gerhard Ebeling: „Wort Gottes und Hereneutik”,

Zeitschrift für Theologie und Kirche 56/2 (1959) 224-251

Gerhard Ebeling: „Gott und Wort”, in: *Wort und Glaube II*
(Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1966), 396-432.

Technikai szerkesztő:

Lukács Tamás

Felelős kiadó:

Fabiny Tibor

ISSN-1218-3407

Készült: OOK-Press Kft. nyomdájában

8200 Veszprém, Pápai út 37/A

Tel.: 88/425-260; Fax: 88/425-448

E-mail: info@ookpress.hu

Felelős vezető: Szathmáry Attila

© Minden jog fenntartva.

Fabiny T. 1995. „Az isteni szó nyomában. Gerhard Ebeling hermeneutikájáról”, in: Gerhard Ebeling: *Isten és szó*, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, pp. 3–8. /Hermeneutikai Füzetek, 7./

Az isteni szó nyomában

Gerhard Ebeling hermeneutikájáról

1. Írás, tett, szó

Mi a kinyilatkoztatás (kijelentés), az írás, a szöveg, a Biblia, az íge, az isteni beszéd, az isteni szó egymáshoz való viszonya? Azonos fogalmak különféle elnevezésével van-e dolgunk, vagy valamilyen megkülönböztetésre lenne szükségünk? A kérdésre három válasz adható.

Az első válasz: „A teljes írás Istentől ihletett” (2Tim 3,16). Vagyis igen, a kinyilatkoztatás, az írás, a Biblia, az íge egymással kicserélhető rokon értelmű szavak. Bár Isten gondolatai nem a mi gondolataink, Isten útjai nem a mi útjaink, Isten mégis „lajtorját” ad az embernek, azaz kijelenti, kinyilatkoztatja magát neki. Ez a lajtorja a Szentírás, a Biblia. Az Isten által ihletett emberi beszéd a kinyilatkoztatás, s ez szent, igaz és tévedhetetlen. Röviden: ez a fundamentálistizmusnak, vagy verbálinspirációnak a válasza. Nevezhetjük „prekritikai” paradigmának is.

A második válasz: Isten igéje valójában Isten *cselekedete*, *tette* a történelemben. Isten a történelemben sokféleképpen cselekedett, a legnagyobb tette azonban egyszerűltt fiának, Jézus Krisztusnak elküldése, értünk történt odaadása volt. A Biblia Isten cselekedetére reflektál, magyarázza, kommentálja azt, de legfőképpen *tanúskodik* róla. A lényeg tehát a megtörtént *esemény*; az írás, a szó, a szöveg végeredményben másodlagos. Az igazságot, a valóságot racionálisan, a történeti kutatás segítségével, a mítoszok lehántásával fogom elérni. Röviden: ez a tudományos történetkritika válasza. Nevezhetjük „kritikai” paradigmának is.

A harmadik válasz: a szöveg és a cselekedet nem választható szét, a „szó is tett”. A szó, a beszéd esemény, történés is egyszerre. A szavak nemcsak dolgokat „jelölnek”, hanem maguk is tettek. Nem a nyelvet kell megértünk, hanem fel kell fedeznünk, hogy csakis a nyelven keresztül érthetünk meg! A szó ezért nem az értelmezés tárgya, hanem az értelmezés alanya immár: a szó az, ami megnyitja, lehetővé teszi az értelmezést. A szó arra vár, hogy kimondassék. A szöveg nem egyszerűen az *explicitatio*-ra, a magyarázatra (*Auslegung*), hanem az *executio*-ra, a megvalósításra, a „végrehajtásra”, a kivitelezésre (*Ausführung*) vár. Az *írott igének hirdetté igévé* kell válnia, mert eredetileg is az volt. Az írás beszéd volt, s azt

igényli, hogy újra beszéddé alakuljon. Eseménnyé, történessé. Ézsaiással szólva: „az én beszédem, amely számból kimegy, nem tér hozzám üresen, hanem megcselekszi, amit akarok” (55,11). Ez az ebelingi „Új hermeneutika” válasza. Nevezhetjük „posztkritikai” paradigmának is.

2. Gerhard Ebeling és az „Új hermeneutika”

Gerhard Ebeling (született 1912) a huszadik század egyik legjelentősebb teológusa, s a teológiai hermeneutika diszciplinájának kétségtelenül a legjelentősebb képviselője. Mint lutheránus teológus 1930-ban kezdi meg tanulmányait a marburgi teológiai fakultáson, ahol Bultmann tanítványa. Wilhelm Maurer hatására Luther teológiájával kezd foglalkozni. Berlinben Nicolai Hartmann filozófiáját hallgatja, majd Zürichben Emil Brunner tanítványa lesz. A harmincas években Bonhoeffer személyes hatása alá kerül. Disszertációját Luther hermeneutikájáról írja. A háború alatt a Hitvalló Egyház aktív lelkesze. 1946-ban Tübingenben az egyház történet professzora. Itt alakul ki szoros munkakapcsolata Ernst Fuchs-szal (1903-1983). 1956-ban Zürichbe hívják, 1965 és 1968 között Tübingenben a rendszeres teológia professzora, majd az 1968-as diákszavargások miatt újra, s végleg visszatér Zürichbe. Itt a fundamentál-teológia és a hermeneutika professzora lesz, ő szervezi és alapítja meg 1961-ben a zürichi Hermeneutikai Kutatóintézetet. Professzorként 1979-ben vonul nyugdíjba.

Az „Új hermeneutika” képviselőiként ismert Fuchs és Ebeling egyaránt Rudolf Bultmann tanítványai voltak Marburgban. Mesterük tanítását azonban mindketten tudatosan meghaladták. Bultmann elsősorban a *ko-rai* Heidegger hatására próbálta meg a keresztény hitet összhangba hozni azzal, amit az egzisztencialista filozófus autentikus létnek nevezett. A *késői* Heidegger, mint ismeretes, a nyelv, a költészet irányába mozdította el a filozófiai gondolkodást. Teológiailag Bultmann ezzel már nem tudott mit kezdeni, számára a *kerigma* nyelven kívüli valóság, olyan, mint egy porcelánvázába rejtett gyémánt. Amíg Bultmann számára a nyelv még „eszköz” a valóság megismerésében, a késői Heidegger azonban felfedezi a „létezés nyelviségének” gondolatát: létezésünket csak a nyelven keresztül ragadhatjuk meg, a valóság csak nyelvre jut kifejezésre. A tartalom és a forma elválaszthatatlanok egymástól. Heidegger óta a hermeneutika feladata az, hogy megtaláljuk az autentikus, tiszta nyelvet. Fuchs az eredei nyelvet a Jézus által hirdettet és használt „szereletnyelvben” fedezi fel. A hermeneutika feladata pedig az, hogy megtanítsa nekünk, miként

kell *meghallani* ezt a nyelvet, s a hermeneutika így a „hit nyelvtana” lesz. „A teológiai gondolkodás evidenciája a hallásból, nevezetesen Krisztus szerető hangjának evidenciájából származik.” A Új hermeneutika képviselőinél ugyanakkor Karl Barth hatását is felfedezhetjük, amikor azt olvassuk, hogy a hermeneutika Isten szavának hiteles megszólaltatása, hiszen Isten igéje természeténél fogva igényli azt, hogy hirdessék, azaz proklamálják.

Ebeling számára a teológia alapvetően és mindenekelőtt hermeneutikai tudomány, s ez nemcsak általában igaz, hanem minden egyes teológiai diszciplína hermeneutikai beágyazottságú, kezdve természetesen a biblikumoktól a dogmatikán át az egyháztörténetig vagy akár a liturgiáig. (Erre vonatkozóan lásd *Értelmezéstörténet mint egyháztörténet*, Hermeneutikai Füzetek 2.) Ebeling tudatosan vállalja a protestáns hagyományt, s Lutherhez is azért fordul kiüntetett figyelemmel, mert Luther Isten igéje megszólaltatásának, érvényesítésének volt a nagymestere. Ebeling Lutherban így az Új hermeneutika előfutárát látja, hiszen Luther is azt vallotta, hogy a Szentlélek a nyelven keresztül szólít meg bennünket: a nyelv az a hüvely, amelyik hordozza a Lélek kardját, az a doboz, amelyik elrejt a drágakövet, az a pohár, ami tartalmazza az italt. Ebelingnek, akárcsak korábban Luthernek tehát a nyelv a végső valóság, amelyben létezzünk. Az *Isten szava és a hermeneutika* című 1959-es tanulmánya abból indul ki, hogy az írást, a szöveget nem lehet egyszerűen Isten igéjének tekinteni, hiszen az írást egyszerre megelőzi és követi a beszéd. Az írás eredetileg igehirdetés volt, s természeté igényli azt, hogy ismét azzá váljon. Azok, akik naívan azonosították Isten igéjét a Szentírással, nem figyeltek eléggé a *proklamáció* természetére. A szónak az igehirdetésen keresztül történessé kell válnia. Az Új hermeneutika szerint a szó nem az értelmezés tárgya, hanem a szó az, ami megnyitja, közvetíti a megértést. Az Új hermeneutika felfedezése, hogy nem a nyelvet kell megértenünk, hanem csak a nyelven keresztül tudunk érteni. A szónak hermeneutikai funkciója van. A hermeneutika tárgya tehát nem a szó, hanem a szóesemény, vagy szótörténet, vagy beszédesemény. Ahol a szó „helyesen” történik, ott megvilágosodik a létezés. A szavak helyes használata révén nyitlik ki számunkra Isten szava. „Isten szava” pedig nem jelöl, hanem cselekszik: az embert igyekszik meg hívóvé tenni. A szó, az ige közvetítőjének, hirdetőjének pedig azt kell elősegítenie, pontosabban azt kell hagytnia, hogy a szöveg ismét Isten igéjévé váljon, vagyis – mint fent már jeleztük – nem a szöveg *explicit*ójára (magyarázataira), hanem *executio*ójára, végrehajtására, kivitelezésére van szükség. A német *Ausführung* kifejezést Ebeling

angol fordítója adta vissza *execution*-ként, véleményünk szerint rendkívül találatlan! Merjük szó szerint fordítani itt ezt a kifejezést: ki kell „végezniük” a szöveget, hiszen csak akkor fog élni a szöveg, mint ige.

Ezen a helyen kell utalnunk a „szó” és az „ige” magyar nyelvre történő fordításának problémáira. A héber *dabar*, a görög *logosz*, a latin *verbum* szavakat a német *Wort*-ként, az angol *word*-ként adja vissza. Magyar nyelvünk bibliafordító eleinknek köszönhetően szerencsés helyzetben van: az „ige” erővel telített szó, hatást, aktivitást, cselekedetet fejez ki, mint erre a „megigézni”, „igézet” szavak is utalnak. A német és az angol nyelv tehát nem ismeri a „szó” és az „ige” ilyen megkülönböztetését. Ha „igéről” van szó, akkor „erővel telített szavak”-ra kell gondolnunk, mint Northrop Frye *Words with Power* című könyve is utal erre. Véleményünk szerint azonban az „ige” hazai használatunkban túlságosan kegyessé köpött, s talán mégsem helytelen, ha fordításunkban megőrizzük azt, hogy az „ige” eredetileg „szó”, s a fordításunk által is figyelmeztetünk arra, hogy az erővel szóló, minket eltaláló szó: isteni szó, azaz „ige”. Így amikor a bevett vallási nyelvhasználat automatikusan az „ige” megoldást sugallta volna, mi mégis a „szó”-t választottuk, egyeztetve utalván arra, hogy eredetileg az „ige”: „szó”, de a szónak, minekriána ez már sokszor megtörtént, itt is és most is igévé kell válnia. Legyen szabad itt egy hasonlatot megkockáztatnunk: a szó és az ige talán úgy is viszonyulhat egymáshoz, mint a „Jézus” és a „Krisztus”. A „Jézus” egy név, egy szó, a „Krisztus” viszont már egy állítás, egy vallomás, egy hitvallás: a názáreti Jézus az Ószövetségben megígért Messiás. Egyesek számára Jézus csupán egy „szó”, egy „zsidó”, mások számára viszont a Felkent, a személyes Megváltó. Amiképpen a hit Krisztusában a történeti Jézust is meg kell látnunk, a nyelv tudatosan hermeneutikai használata arra figyelmeztet bennünket, hogy az „ige” eredetileg „szó”, tehát a „szó”-nak tisztán, helyesen kell megszólalnia ahhoz, hogy ismét „ige”, azaz az Isten által vezérelt történés és esemény legyen.

E nyelvi, fordításbeli megoldásra nemcsak elvi hermeneutikai töprengések vezettek bennünket, hanem Ebelingnek itt közreadott klasszikus tanulmánya, az *Isten és szó* is. Az eredetileg az amerikai Berkeley Egyetemen 1966-ban három előadásként elhangzott tanulmány részei: 1. Az istentelenség szava, 2. Az „Isten” szó, 3. Isten szava. A tanulmány nagyszemű nyelvi architektúráját rombolnánk szét, ha a megszokás, vagy éppen a szokatlanság kedvéért „igével” helyettesítenénk a „szót” bármelyik esetben. Ebeling kiindulópontja, hogy napjainkban Isten és szó eltávolodott egymástól. A szó nélküli Isten és az istennélküli szó csendet eredményez,

a kérdésről tehát nem is lehetne beszélni. Egykor a kettő közötti kapcsolatot viszont nagyon közeli volt, az Isten volt a szó. (Jn 1,1). Ma a nyelv mérgezettség állapotában vagyunk, de nem azért, mert az Isten szó eltűnt a nyelvünkől, hanem azért, mert elfekélyesedett. Amíg őseink számára a Biblia lelki otthon volt, addig ma az Istenről való beszéd sokszor csak hagyományá, pusztán formalitássá változott. Az Istenről való beszéd elvesztette autentikusságát, felhígult beszéddé, üres, erőtelen fecsegéssé vált. Nem az a probléma, hogy ne lennének intézmények, amelyek lehetőséget adnak az Istenről való beszédre, hanem az, hogy ma az ige hirdetés inflálódása, unalmas prédikációk, kegyes szavak közepette miképpen lehet Istenről hitelesen beszélni? De Ebeling azonnal hozzáteszi: nemcsak az mérgezi nyelvünket, ha felelőtlenül beszélünk Istenről, hanem az is, ha felelőtlenül *nem* beszélünk róla. A mai ember paradox életerése, hogy Istenről beszélnie kell, de mégsem tud beszélni Istenről. De talán már annyira devalválódott, szekularizálódott volna nyelvünk, hogy talán már az „istennélküliség”, „istentelenség” kifejezést sem lenne szabad használnunk? Ennek megválaszolásához az „Isten” szó anatómiájára van szükség. A hagyományos felfogás a szó „jelölő” funkciójára, a *significatio*ra tette a hangsúlyt. Ebeling szerint a szavak, a beszéd időben hangzanak el, vagyis mindenekelőtt időben zajló események. A szó tehát esemény és cselekedet, ami egy szituációra válaszol. A „választhatóság” sokkal fontosabb funkciója a szavaknak, mint a *significatio*. Az igaz szónak gyógyító, a harnis, korrupt szónak pusztító ereje van. Az igaz szó a távolított, a hármas, megnyitja a jövőt, feltárja a valóságot, az igaz szó szabaddá tesz. Hazudni csak az ember tud, a hazugság a szabadság perverz visszacszerzésének módja. Ebeling számára az „Isten” szó az ember alapvető szituációja, pontosabban válasz az alapvető emberi szituációra. Így amennyiben Istenről beszélünk, az emberről is beszélünk a maga nyelviségében. S az ember a maga nyelviségében nem önmaga mestere. A szó erejéből él, ami nem az övé, s ugyanakkor szomjazik is a szóra, ami ugyancsak nem az övé. Az ember egyeztetve hallgató és beszélő, azaz másokra utalt lény. Ebeling szerint minden szóeseményben benne van a mélységdimenzió, ami Istenre utal. Isten nemcsak az ember szituációja, hanem a valóság misztériuma is, s ez a valóság megszólítja az embert, s a megszólított ember nem maradhat semleges. Isten a „szavak szava”, nyelvünkben semmi mással nem helyettesíthető. De nem gátol-e bennünket a hagyományos istenkép, vagy istenábrázolás? Istennek lehetnek ábrázolásai, mondja Ebeling, de ha elhagyjuk az eredeti szó-szituációt, akkor megöljük az Istent. Hogyan akadályozhatja ezt meg a minket megszólító Isten? És

egyáltalán ki jogosít fel bennünket arra, hogy az „Isten” szóról beszéljünk? Az „Isten” szó jelentése nem választható el az „Isten szavától”, csak az „Isten szava” jogosít fel bennünket arra, hogy az Isten szóról beszéljünk, mondja tanulmánya második részének konklúziójaként Ebeling.

Nem vesztette-e el tekintélyét az „Isten szava”? Sajnálatos tény, hogy a keresztény üzenet sajátos gettó-nyelv lett. Sokan úgy érzik, hogy trivialiszálják Istent, ha róla beszélnek. Ebeling azonban rámutat, hogy az Ő és az Újszövetségben az „Isten szava” sohasem válik idejétmúltá, mivel lényege és természete, hogy önmagán mindig túlmutat, s mindig képes arra, hogy egy új szituációban önmagát megújítsa, s ezáltal képes mindig új világot feltárni. Isten szava viszont azt igényli, hogy nyitott legyek és hallgassak rá. Ha hallgatók, akkor Isten szava megszólít és megragad engem, azzal a céllal, hogy igazza tegyen. Csak e megszólítótság és megragadótság állapotában fedezhetem fel, hogy „az istentelenség szavában is meg lehet hallani Isten rejtett szavát.”

Fabiny Tibor

Isten szava és a hermeneutika¹

(1959)

¹ Az előadás először a Zeitschrift für Theologie und Kirche (ZThK) szerkesztői konferenciáján hangzott el 1959 április 18-án Sindlingenben, majd az Interfac (református teológiai hallgatók szövési találkozója) 1959 keretében május 10-én Vaumarcus-ban (Neuchâtel), s ismét június 3-án a Heidelbergi Egyetem Teológiai Fakultásának meghívására. – A következőkre nézve ld. cikkemet: „Hermenautik”, RGG³ III, 242-262. – Hogy milyen messzemenőleg egyetértsek Ernst Fuchs-szal, s hogy mennyit köszönhetek neki az évek hosszú során át folytatott eszmecsereinkből fakadóan, az olvasó látni fogja abból, hogy a jelen előadás számos ponton érintkezik a nemrég megjelent Ernst Fuchs: *Zum hermeneutischen Problem in der Theologie. Die existentielle Interpretation* (A hermeneutikai kérdés a teológiában. Egzisztenciális értelmezés), Tübingen 1959.